

УДК 343.9

DOI 10.33244/2617-4154.4(13).2023.200-205

І. Є. Швайко,*e-mail: svaikoivan@gmail.com***ORCID ID 0009-0003-6429-2620;****В. І. Скрипець,***Державний податковий університет**e-mail: vpsarev0@gmail.com***ORCID ID 0009-0001-8316-5411**

ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЯК ГАРАНТІЯ ДОТРИМАННЯ ПРАВ І СВОБОД СУБ'ЄКТІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

У статті досліджено важливу роль кримінального процесу в сучасному суспільстві для забезпечення справедливості та правопорядку, наголошено на важливості дотримання засад, які гарантують права та свободи суб'єктів кримінального процесу і визначають процедурні норми для справедливого та об'єктивного розгляду кримінальних справ. У процесі викладу основного матеріалу було проаналізовано поняття «загальних засад кримінального провадження» у Кримінальному процесуальному кодексі України, вказуючи на їх фундаментальність і принциповість у визначенні кримінального провадження. Виділяється ієрархія засад, які, хоча різняться за характером та змістом правових вимог, утворюють єдину систему, де взаємодія та взаємозв'язок між ними визначають правильне функціонування всієї системи.

У статті докладно описуються загальні засади кримінального процесу, які включають верховенство права, законність, рівність перед законом і судом, повагу до людської гідності тощо. Виділяється важливість дотримання цих засад на різних етапах кримінального провадження та наголошується на їх взаємозв'язку. Не менш важливим під час постановки проблеми зазначається розгляд динаміки розвитку державно-владних інститутів і вплив політики держави на формування та закріплення принципів кримінального провадження в нормах права. Важливою є ідея того, що засади є лише тими ідеями та положеннями, які закріплені в законі.

Стаття підкреслює взаємозалежність та органічний зв'язок між засадами і стадіями кримінального процесу, які спільно формують систему правопорядку. Наголошується на важливості дотримання цих засад на кожному етапі процесу та їх взаємній підтримці для забезпечення правосуддя і справедливого розгляду справ. Загалом у статті робиться загальний висновок про важливість засад кримінального процесу для забезпечення справедливості та правопорядку в сучасному суспільстві, а також їх роль у визначенні норм і процедур кримінального процесу.

Ключові слова: засади кримінального провадження, кримінальне провадження, гарантії, права і свободи, кримінальний процес, правові норми.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві, де правосуддя і правопорядок мають визначальне значення, кримінальний процес відіграє роль гаранта справедливості та законності. Цей процес базується на загальних засадах кримінального провадження, які визначають процедурні норми і вимоги для забезпечення справедливого та об'єктивного розгляду кримінальних справ. Проте проблема полягає в тому, що не завжди відбувається належне дотримання цих засад на всіх стадіях кримінального провадження, і це може призвести до негативних наслідків прав та свобод громадян, а також для ефективності судової системи. Отже, необхідно ретельно розглянути систему загальних засад кримінального провадження, їх ієрархію та вплив на кожен етап процесу.

Дослідження цієї проблеми може сприяти подоланню прогалин у правовому регулюванні та забезпеченню єдності процесуальної форми у кримінальному провадженні. Розуміння і вирішення цієї проблеми має важливе значення для подальшого розвитку правової системи та забезпечення справедливості у кримінальному процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковці та практики вже проводили дослідження засад кримінального провадження, зокрема: Ю. П. Аленін, С. А. Альперт, М. І. Гошовський, М. О. Громов, Ю. М. Грошевий, С. В. Давиденко, Т. М. Добровольська, О. М. Дроздов, Л. Б. Ісмаїлова, Г. В. Кудрявцева, Ю. Д. Лівшиць, Л. М. Лобойко, М. А. Маркуш, М. М. Михеєнко, В. В. Навгороцька, О. П. Рижакова, М. С. Строгович, В. М. Тертишник, М. Л. Якуба, Ю. П. Янович та інші. Проте дослідження цієї теми допомагають вивчати тенденції та зміни в засадах кримінального процесу із часом і зазначати, які нові вимоги або пріоритети виникають у сучасному суспільстві.

Постановка завдання. Мета полягає в ретельному аналізі і вивченні ключових засад, що регулюють проведення кримінальних процесуальних процедур. Це дослідження спрямоване на встановлення того, як саме ці засади сприяють забезпеченню прав та свобод осіб, які стають учасниками кримінального процесу.

Виклад основного матеріалу. Кримінальний процес у сучасному суспільстві відіграє важливу роль у забезпеченні справедливості та правопорядку. Під час кримінальних проваджень важливо дотримуватися засад, які гарантують права і свободи суб'єктів кримінального процесу. Ці засади є фундаментальними принципами, що визначають процедурні норми та вимоги, якими має керуватися судова система для забезпечення справедливого й об'єктивного вирішення кримінальних проваджень.

Поняття «загальні засади кримінального провадження» у Главі 2 КПК України свідчить про принциповість і фундаментальність тих положень, на яких має бути засноване кримінальне провадження. У змісті ст. 7 КПК України законодавець уже закріплює «засади кримінального провадження», не вживаючи водночас слово «загальні» [1, с. 132–134].

Засади кримінального провадження є рівнозначними, єдиними, однак між ними існує певна ієрархія. Відрізняючись між собою за змістом і характером правових вимог, засади становлять систему однопорядкових структур, де не існує зв'язків та відношень субординації. Може виникнути думка, що субординаційні зв'язки присутні в загальній

системі діючих у правовій сфері засад, в основі якої лежить диференціація їх на загальноправові, міжгалузеві та галузеві. Така класифікація заснована на відмінності сфер, які регулюють принципи права [2, с. 242–246].

На нашу думку, всі основоположні засади кримінального процесу існують у взаємозв'язку й мають однакову юридичну силу. Проте певні засади є відображенням загальної спрямованості розвитку та функціонування всього кримінального процесу, а інші віддзеркалюють цей напрям більш конкретно.

Так, на думку Л. М. Лобойка, принципи (засади) кримінального провадження – це закріплені у правових нормах вихідні положення, що виражають панівні в державі політичні та правові ідеї і визначають сутність діяльності сторін обвинувачення і захисту та суду щодо досудового розслідування і судового провадження [3, с. 130–167].

Відповідно до ч. 1 ст. 7 КПК України зміст та форма кримінального провадження повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, до яких, зокрема, належать: 1) верховенство права; 2) законність; 3) рівність перед законом і судом; 4) повага до людської гідності; 5) забезпечення права на свободу й особисту недоторканність; 6) недоторканність житла чи іншого володіння особи; 7) таємниця спілкування; 8) невтручання у приватне життя; 9) недоторканність права власності; 10) презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини; 11) свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів і членів сім'ї; 12) заборона двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення; 13) забезпечення права на захист; 14) доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень; 15) змагальність сторін і свобода в поданні ними суду своїх доказів та у доведенні перед судом їх переконливості; 16) безпосередність дослідження показань, речей і документів; 17) забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності; 18) публічність; 19) диспозитивність; 20) гласність і відкритість судового провадження та його повне фіксування технічними засобами; 21) розумність строків; 22) мова, якою здійснюється кримінальне провадження [4].

Недотримання будь-якої із засад кримінального процесу зумовлює порушення інших. Усі вони діють у рамках цілісної системи, де сутність і призначення кожної засади визначається не тільки власним змістом, але й функціонуванням усієї системи. Саме тому, що засади становлять певну систему, вони є рівновеликими та єдиними, оскільки будь-яка система – це насамперед сукупність елементів, що існують в єдності та взаємозв'язку, де недотримання одного з них, безумовно, викликає порушення інших. Тому вони доповнюють один одного, забезпечуючи у такий спосіб належне виконання всієї системи.

М. А. Маркуш слушно свідчить про правові засади у доктрині кримінального процесу як про конституційні цінності, що забезпечують завдання кримінального процесу, захисту прав і законних інтересів суб'єктів кримінального процесу, що беруть у ньому участь. Держава насамперед зобов'язана виходити із пріоритету людської гідності та справедливості [5, с. 73–85].

Розглянемо визначену проблему з погляду динаміки розвитку державно-владних інститутів. Вочевидь стає зрозумілим, що принципи породжуються політикою держави

в галузі правосуддя. Спочатку вони формуються у вигляді ідей, поступово під час правотворчості закріплюються у вигляді норм чинного законодавства. Отже, принципи проходять певні етапи розвитку: виникнення ідей про правосуддя, підготовча робота та відображення ідей у нормах права.

З огляду на вищенаведене можна зробити висновок, що засадами кримінального процесу як галузі права є тільки ті фундаментальні ідеї та положення, які закріплені в законі.

Дискусійними у науці залишаються питання про наявність у кримінальному процесі засад, притаманних окремим стадіям. Взаємозалежність стадій кримінального процесу забезпечується тим, що їх фундамент становлять загальні засади, органічно взаємопов'язані та взаємозумовлені, а тому утворюють певну їх систему як основу різноманітних процесуальних дій і рішень. На нашу думку, не варто вирізняти засади окремих стадій процесу. Більш суттєво було б вказати, що на окремих стадіях провадження процесуальні засади у різні способи діють, виражаються й реалізуються. Засадами є вимоги, які пред'являють до кримінальної процесуальної діяльності, вони обов'язково діють у кожному кримінальному провадженні. Варто погодитись із думкою О. М. Дроздова, що значимість засад як норм керівного й основоположного виду визначає їх імперативний та обов'язковий характер щодо всіх стадій, проваджень й інститутів кримінального процесу. Разом із тим способи і межі дії принципів будуть обумовлені індивідуальними особливостями та властивостями конкретних стадій і проваджень [6, с. 156–167].

Варто зазначити, що не всі засади кримінального провадження виявляються в усіх стадіях однаковою мірою. Так, законність, забезпечення доведеності вини, забезпечення обвинуваченому права на захист повинні діяти на кожній стадії кримінального процесу з його початку і до кінця. Водночас рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом, змагальність сторін, свободу в наданні ними своїх доказів й у доведенні перед судом їх переконливості, гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами, обов'язковість рішень суду на стадії досудового розслідування виявляють значно меншою мірою, ніж під час судового розгляду. Що стосується підтримки державного обвинувачення в суді прокурором, забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, то ці засади кримінального провадження властиві лише у процесі судового розгляду справи.

Не можна недооцінювати значення засад кримінального провадження. Оскільки значення загальних засад кримінального провадження як норм вищого ступеня нормативності полягає у тому, що вони: 1) виступають гарантією правосуддя; 2) гарантією дотримання прав свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження; 3) є підґрунтям для тлумачення норм кримінального процесуального права та подолання прогалин у правовому регулюванні кримінальних процесуальних правовідносин (ч. 6 ст. 9 КПК України); 4) є гарантією встановлення законних та обґрунтованих рішень; 5) синхронізують усю систему норм кримінального процесуального права та забезпечують узгодженість кримінальних процесуальних інститутів та єдність процесуальної форми [7, с. 62].

Висновки. Отже, під засадами кримінального провадження розуміють закріплені в законі політичні та правові ідеї, які відображають демократичну природу кримінального провадження, предмет і метод кримінального процесуального регулювання, визначають сутність і структуру його проваджень, стадій та інститутів, що забезпечують охорону прав, свобод і законних інтересів особи, порушення яких обов'язково зумовлює настання відповідних юридичних наслідків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мирошніченко Т. М. Загальні засади (принципи) кримінального провадження в системі принципів права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. № 35. С. 132–134.
2. Беспалько І. Л. Визначення поняття загальних засад кримінального провадження. *Підприємництво, господарство і право: загальноукраїнський науково-практичний господарсько-правовий журнал*. 2018. № 5. С. 242–246.
3. Лобойко Л. М. Заходи забезпечення кримінального провадження. Кримінальний процес : навчальний посібник. 2014. С. 130–167.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 24.08.2023 № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#top> (дата звернення: 20.10.2023).
5. Маркуш М. А. Конституційні цінності як основоположні засади в кримінальному процесі України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2013. № 6. С. 73–85.
6. Дроздов О. М. Актуальні проблеми реалізації окремих засад кримінального процесу в провадженні за нововиявленими обставинами. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 2. С. 156–167.
7. Грошевий Ю. М., Тацій В. Я., Туманяни А. Р. Поняття загальних засад кримінального провадження, їх система та класифікація. Кримінальний процес : підручник. 2013. С. 62.

REFERENCES

1. Myroshnychenko T. M. General principles (principles) of criminal proceedings in the system of legal principles. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*. 2015. № 35. P. 132–134.
2. Bepalko I. L. Definition of the concept of general principles of criminal proceedings. *Entrepreneurship, economy and law: All-Ukrainian scientific and practical economic and legal journal*. 2018. № 5. P. 242–246.
3. Loboyko L. M. Measures to ensure criminal proceedings. *Criminal procedure : study guide*. 2014. P. 130–167.
4. Criminal Procedure Code of Ukraine : Law of Ukraine dated August 24, 2023 No. 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#top>
5. Markush M. A. Constitutional values as fundamental principles in the criminal process of Ukraine. *Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine*. 2013. № 6. P. 73–85.

Швайко І. Є., Скрипець В. І. Засади кримінального провадження як гарантія дотримання прав і свобод суб'єктів кримінального процесу

6. Drozdov O. M. Actual problems of implementation of certain principles of criminal law process in the proceedings under newly discovered circumstances. *Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2014. № 2. P. 156–167.

7. Groshevy Yu. M., Tatsii V. Ya., Nebula A. R. Concept of general principles of criminal proceedings, their system and classification. *Criminal process : textbook*. 2013. P. 62.

I. E. Shvaiko, V. I. Skrypets. PRINCIPLES OF CRIMINAL PROCEEDINGS AS A GUARANTEE OF OBSERVANCE OF THE RIGHTS AND FREEDOMS OF SUBJECTS OF CRIMINAL PROCEEDINGS

The article examines the significant role of criminal procedure in contemporary society in ensuring justice and the rule of law. It emphasizes the importance of adhering to principles that safeguard the rights and freedoms of subjects in the criminal process while defining procedural norms for a fair and objective adjudication of criminal cases. In the process of presenting the main material, the concept of "general principles of criminal proceedings" in the Ukrainian Criminal Procedure Code is analyzed, highlighting their fundamental nature and the pivotal role in defining criminal proceedings. An emphasis is placed on the hierarchy of these principles, which, although differing in the character and content of legal requirements, collectively form a unified system where interplay and interconnectedness among them determine the proper functioning of the entire system.

The article provides a detailed description of the general principles of criminal proceedings, including the supremacy of the law, legality, equality before the law and the court, respect for human dignity, and others. It underscores the significance of adhering to these principles at various stages of the criminal process and highlights their interdependence. Equally important, the article addresses the dynamic development of state institutions and the influence of government policies on the formulation and consolidation of principles of criminal procedure in legal norms. It emphasizes the idea that principles are only those ideas and provisions enshrined in the law.

The article underscores the interdependence and organic connection between principles and the stages of the criminal process, which jointly shape the legal order system. It emphasizes the importance of adhering to these principles at each stage of the process and their mutual support to ensure justice and a fair trial. The article draws a general conclusion about the importance of the principles of criminal procedure in ensuring justice and the rule of law in modern society, as well as their role in defining norms and procedures in criminal proceedings.

Key words: *principles of criminal proceedings, criminal proceedings, guarantees, rights and freedoms, criminal process, legal norms.*

Стаття надійшла до редколегії 8 листопада 2023 року